

Könyvszemle

Gyarmati Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán.* Tanulmányok. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2005. 349 l.

Fiatal történészeink nemzedéke azzal hoz újat a múlt ismeretébe, hogy új szempontok szerint, új módszerekkel kutatja a régi korokat. Korábban a politikatörténet határozott meg mindent, ennek függvényében vizsgálták a gazdaságot, társadalmat, irodalmat, egyházat. Ma már a történészek ettől jócskán elvonatkoztatnak, s főleg az egyénre összpontosítanak: hogyan élte az ember hétköznapjait, milyen tereken fordult meg a polgár, milyen körülmények között lakott, milyen családi életet élt, miként nevelte, irányította gyermekeit, hogyan viszonyult a társadalomhoz, egyházhoz, mik voltak erkölcsi nézetei. E téren még a közelmúltra vonatkoztatva is rengeteg a feltárni való. Legfeljebb a szépirodalomból nyerhetünk valamelyes betekintést az utóbbi egy-két századba.

Itt van a még alig száz évvel ezelőtti dualizmus, az Osztrák–Magyar Monarchia kora (1867–1918), melyben nagyszüleink és dédszüleink éltek. Mára valamiféle aranykőd lengi körül, főleg erdélyi viszonylatban. Hiszen a végén jön a világháború, aztán a kisebbségi lét, az újabb háború és a kommunizmus. Megannyi szenvedés, meghurcoltatás. Kolozsvár történetében különösen jelentős ez a korszak, a város ekkor nő ki a középkori városfalak közül, lakossága hirtelen megkétszereződik, házai, utcái, terei új arculatot kapnak. A városközpont máig is a századfordulós térrendezést tükrözi. A dualizmus kori várostörténetet eddig alig tanulmányozták, mert 1989 előtt forrásai nagyrészt zároltak voltak, a hivatalos felfogás csak a negatívumokat emelte ki. Úgyhogy a politikai fordulat óta hálás feladatként kívánczik e félszázad kutatása, újszerű megközelítése. Annál is inkább, mert mára már a szemtanúk kihaltak, s csak a források és tények adataira, a kutatómunkára vagyunk utalva.

Egyszerre ketten is, a budapesti Sas Péter és a székelyföldi Gyarmati Zsolt e korszak iránt kezdtek érdeklődni. Úgy tűnik, kifogyhatatlan, kimeríthetetlen témára leltek.

Gyarmati Zsolt Székelyudvarhelyt született 1970-ben, Kolozsvárt szerzett az 1990-es évek végén történelemtanári oklevelet és magiszteri fokozatot, s utóbb a budapesti egyetem társadalomtörténeti doktori iskolájába nyert felvételt. Jelenleg a Csíki Székely Múzeum igazgatója. Témavezetője, Gyáni Gábor pro-

fesszor irányításával kezdte tanulmányozni Kolozsvár XIX. század végi és XX. század eleji mindennapjait, a nyilvános és magánélet itteni jellemzőit. A Szabadság, a Korunk s néhány szakközlöny hasábjain megjelent dolgozatai már eddig is figyelmet keltettek, főleg új nézőpontjukkal. Most tíz, a Szamos-parti városra vonatkozó dolgozatát gyűjtötte kötetbe *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán* címmel. Gyáni Gábor előszavából kiderül, hogy a szerző e korszak monografikus feldolgozására készül.

A tanulmányokat két fejezetcím alá csoportosítva olvashatjuk. A *Séták a monarchiabeli Kolozsváron* hat dolgozata két csoportra oszlik. Egyik részük a tájékozódás és a témába való helyezkedés eredménye, második csoportjuk már tényleg újat hoz, módosítja vagy kiegészíti az eddig megírtakat. A korszerűsödő Kolozsvárt mint az ellentétek városát mutatja be a szerző. Statisztikai adatok felhasználásával érzékelteti a lakosság számának és összetételének alakulását, a lakáshelyzet javulását, az iparosodást, rámutat a felmerülő városrendezési kérdésekre. Vagyis a modernizációs folyamat helyi hullámgörbéit érzékelteti. Gyakran hasonlítja a kolozsvári jelenségeket más városokéhoz. Számunkra szokatlan, hogy Erdélyt a mai magyarországi felfogás szerint a Romániához csatolt területekkel azonosítja. Így aztán Kolozsvárt minduntalan Szatmárnémetivel, Nagyvárral, Araddal és Temesvárral veti össze. A monarchia idején ezek a városok még csak régió szempontjából sem igazodtak Erdélyhez. Ugyancsak a pesti nézőpont szerint Kolozsvár a „Királyhágón *túli* országrészben” tölt be vezető pozíciót.

A Főter-rendezés 1852–1890 közötti vitáit Kőváry László annak idején megörökítette. Most az ő adatait néhány emlékirat, a sajtó és a városi jegyzőkönyvek utalásaival gazdagítva tárja elénk a szerző. A harmadik dolgozat Kolozsvár sajtótörténetének egy eddig még feltáratlan korszakába, az első világháború éveibe vezet el, miután megállapítja, hogy az egész monarchiabeli időszak helyi sajtóját fel kellene dolgozni. Tehát röviden összefoglalja az előzményeket, majd az 1914 augusztusától fennálló helyzetet, a háborús cenzúrát. Számba veszi a tizennégy legfontosabb hírlapot, s külön táblázatban is bemutatja adataikat.

Egyértelműen újszerű és tárgyát kimerítő a kávéházakról szóló két tanulmány. Ezek a magánélet intimitása és a nagyvárosi tömegélet határán elhelyezkedő, félnyilvánosságot biztosító helyiségek a XIX. század első felében jelennek meg Kolozsvárt. Eleinte nehéz őket a cukrászdától és a vendéglőtől megkülönböztetni. Számuk a századforduló éveiben növekedik meg. Külön kategóriát képeznek a kávémérések, amelyeket inkább hölgyek vezettek, s a reggeli, délelőtti kávézás és süteményfogyasztás színterei voltak, nem árultak szeszes italt. A kávéházak viszont késő éjszakáig nyitva tartó, tágasabb, biliárdasztallal rendelkező helyiségek, ahol mulatni is lehetett. Egy Nagyvárad, Arad és Temesvár hasonló vendéglátó egységeit összehasonlító táblázatból kiderül, hogy Kolozsvárt csak a XX. század első évtizedében alakul ki az igazi kávéházi élet. Több mint húsz

„önálló kávéházat” és kilenc szálloda melletti kávézót sikerül több-kevesebb adattal számba venni. Közülük jócskán kimagaslik a New York Szálló épületében működő, de a Biasini, Központi, Pannónia, Kikakker neve is fogalom volt. Magyarországon először 1884-ben szabályozták a vendéglők és kávéházak működését, a kolozsvári törvényhatóság 1901-ben hozott erre vonatkozó szabályrendeletet. A másik kávéházas tanulmány csak az 1914–1918 közötti helyzettel foglalkozik. S ez sorrendben korábban született. Így az ismétlések elkerülhetetlenek. E korszak meghozza már a kávéházak elzüllésének, kártyaklubbá süllyedésének a lehetőségét is. Ezekből az évekből hat kávéházat mutat be a szerző – részben azonosak az előző korszakéval. Különösen érdekes a háború okozta kávéhiány és a pótkávék bemutatása. Innen érthető meg, hogy az előttünk járó generációk miért tartották olyan nagy becsben a kávé.

E kettős dolgozat kapcsán felmerül a gyakran vitatott kérdés: egy tanulmánykötetbe eredeti megjelenésük sorrendjében, módosíthatatlanul kell-e felvenni az egyes dolgozatokat? Igaz, hogy gyakran lehetetlen több év távlatából és főleg témaváltás után átdolgozni egy-egy írást. Itt azonban úgy érezzük, hogy ezt a két dolgozatot nem is túl nagy erőfeszítéssel össze lehetett volna olvasztani.

A prostitúció kérdése sokáig tabu témának számított, s napjainkban is nehéz hozzá közelíteni. Mutatja ezt, hogy Romániában időnként politikai viták középpontjába kerül, de törvényileg máig rendezetlen. Hogy milyen pontos szabályozásnak volt alávetve a monarchia éveiben, arra Gyarmati Zsolt tanulmánya mutat rá. Összeveti az 1874-es városi szabályrendeletet az 1905-ben kiadottal. Az előbbi öt részből áll 73 §-sal, az utóbbi hat részből, s 72 §-t tartalmaz. Kolozsvár úttörő volt a vidéki városok közül ezen „szolgáltatás” szabályozásában. A pesti 1867-es szabályrendelet után az itteni következik. 1887-ben Debrecen, 1890-ben Győr hoz ilyen vonatkozású jogszabályokat.

A kötet második részében a *Kézzel írott mindennapok* fejezetcím alatt négy szorosabban egymáshoz kapcsolódó dolgozat olvashatunk. Ebből a fejezetből – mondjuk Erdélyre kiterjesztve – a szerző egy teljes életpályára való kutatási programot építhet ki. Ugyanis azt szemlélteti, hogyan lehet az emlékirat-irodalmat „másként” olvasni, mint eddig. Kutatási módszerét megalapozó tanulmány-nyal indít: *Napló, naplóirodalom, történeti forrás*. Tisztázza, hogy mi is a napló, s elkülöníti ennek a XVI–XVII. században kialakult műfajait, jellemzőit. Azután számba veszi az erdélyi s különösen a kolozsvári emlékirat-irodalmat a XIX. századig. Igazán érdekes annak szemléltetése, hogy míg a pozitivisták a korabeli történelmi események jobb megismeréséhez kerestek adatokat a naplókban, az 1970-es évektől kibontakozó irányzat a korabeli társadalom térhasználatával, mindennapi életgyakorlatával, az író mentalitásával kapcsolatos adatokat igyekszik feldolgozni. A romániai magyar történetkutatásban 1989 előtt ez a módszer már csak azért sem honosodhatott meg, mert a levéltárakban a naplók, emlékiratok zárva lappangtak. Várhatóan egész sor, a monarchia idején keletkezett

napló, önéletírás fog a közeljövőben előkerülni, ezek „a szubjektív történelem elsődrendű dokumentumainak számítanak” majd.

A szerző két, egyelőre kéziratos, de megjelentetésre előkészített napló újszerű elemzésére tesz kísérletet. Az egyik napló szerzője Márki Sándor, a kolozsvári egyetemen 1892-től 1919-ig a történelem professzora. 1873 és 1925 között vezetett naplójának másolatát a Békés Megyei Levéltár őrzi, s készül kiadni. Ennek a Kolozsvárra vonatkozó első tíz évét (1892–1902) dolgozza fel a szerző annak függvényében, hogy miként tükrözi a polgári otthont és a családi életet. Az alfejezetek a lakásra (rajzzal!), házastársi kapcsolatára, leányához való viszonyulására és a cselédek tartására vonatkoznak. A szerző összegezeként megállapítja, hogy a napló tükrében Márkiék kolozsvári lakása „minden szempontból kielégítette a kor jómódú, középosztálybeli polgárának igényeit”. E sorok írója két ok miatt is különös érdeklődéssel olvasta ezt a dolgozatot. Egyrészt, mert írt Márkiék lakóházáról (vö. *Magyarok utcája*. Kolozsvár, 1995. 99–100.). Másrészt mert minduntalan a Márkival egyidős dédnagyapja, a kórházigazgató orvosprofesszor jutott eszébe, aki szintén naplót vezetett, s nem egy, hanem négy gyermeket nevelt. Márkiék hat szobát béreltek, a kórházigazgató hivatali lakása hétszobás volt. Egy-egy ekkora lakáshoz legalább két-három alkalmazottat (szakácsnő, szobalány, pesztra) fogadtak fel. A családfőt inkább munkája kötötte le, a feleség irányította a családi életet. Csak nagy dolgokban hoztak közös döntést. Márkit mint köztisztviselőként álló személyiséget és történészt 1894-ben a Mátyás király-szoborbizottság tagjául választották, s ettől fogva naplója tükrözi a szobor felállításáig történt eseményeket. Gyarmati Zsolt a napló tükrében mutatja be a szobor előtörténetét egy tanulmányban. Jellemzi Márki és Fadrusz viszonyát. Talál megállapítása: „gyakorta az a benyomásunk, hogy a hivatalos iratok és a sajtó véleménye mellett Márki egy harmadik típusú olvasatát adja az éppen aktuális eseményeknek.”

A két Márki-dolgozat bevezetője szinte szóról szóra ismétlődik. Ez a külön közlésnél szükséges lehetett, de a kötetbe foglaláskor egy utalás, lapalji jegyzet elegendő lett volna. Márki életének igen példaértékű szakasza az 1919–1921 közötti, amikor a végsőkig kitartott Kolozsváron, s itt részt vett egy „felekezeti magyar egyetem” tervének kidolgozásában, majd a Református Teológiai Fakultás mellett létrehozott, szintén felekezeti jellegű Református Tanárképző Intézetben tanított egy éven át, sőt annak elnökéül (s nem dékánjául) is megválasztották az 1920/21-es tanévre. Gyarmati Erdész Ádámnak egy tanulmányára hivatkozik ezzel az intézettel kapcsolatban, de nem ismeri alulírottak a Helikon 1990. június 29-i számában megjelent dolgozatát, melyre utalást az *Egyetem a Farkas utcában* (Kolozsvár, 2001) című könyvben is talált volna.

A másik napló – ami Gyarmati vizsgálódási körébe került – a Kelemen Lajosé. Ezt karhatalmi erők kobozták el az Unitárius Egyháztól, azóta az Állami Levéltárban őrzik, s csak a 90-es években vált kutathatóvá. Most Sas Péter és

Gyarmati is közzétételét tervezgeti. Az 1894-től 1938-ig több-kevesebb rendszerességgel vezetett, talán hiányosan is fennmaradt napló alapján meg lehet ismerni a nagy történész lelki alkatát, életkörülményeit, a „fanatizmus határát súroló” morális és szakmai elvárásait.

Meglepő mondattal indul a dolgozat: „Kelemen Lajos személyiségét, életpályáját – az idősebb erdélyi történetkutatókat leszámítva – sajnos kevésbé ismerik”. E sorok írója ugyan még személyesen ismerhette az iskolateremtő tudóst, reméli, hogy ez a megállapítás csak a határon túliak esetében igaz. A kolozsvári egyetemen diplomát szerző magyar hallgatók valamilyen összefüggésben csak találkoznak nevével. Gyarmati először Kelemen életpályáját és naplójának történetét vázolja fel. Utána gimnazista korára vonatkozó feljegyzéseit elemzi. Diákéveit taglaló öregkori visszaemlékezéseit különben épp e sorok írója tette közzé 1993-ban (*Születtem Marosvásárhelyt*. Kolozsvár, 1993). E korai naplóbefjegyzések közt még rovásírásos is található. 1896-tól Kolozsvárt töltött egyetemi éveit alatt feljegyzik életvitelét, tudományos bűvárkodásának első lépéseit, falujárásait, de az egyetemi életről, tanáraitól, diaktársairól hallgat. Jó, hogy kollegája és barátja, Gyallay Pap Domokos regényben örökítette meg ezeket az éveket. A közélet eseményei jobban érdeklik Kelemen Lajost: lelkesen gyűjt egy székelykeresztúri Orbán Balázs-szobor érdekében. Bár nem politizált, már családi alapon is a 48-as nézetek hirdetőivel értett egyet. Néhány tüntetésről is beszámol a napló. Lelkesen vett részt a március 15-i ünnepeken, s ő is megsiratta Erzsébet királyné tragikus halálát. Életének alakulására nagy hatással volt a Gidófalvy István közjegyző házában nevelőként eltöltött pár év. Mint a szerző rámutat: „az ifjú tanárjelölt a polgárság alsó rétegéből, gyakorlatilag egy frissen polgárosodott családból érkezett a felsőközép »úri« környezetbe.” Itt családtagként befogadták. Életvitelt tanult, s közben sikerült szinte baráti viszonyt kialakítania tanítványával, a kis Pistával.

Külön fejezet vizsgálja Kelemen Lajos szabadidő-töltését. Fő szórakozása a biciklizés, Gidófalvy ajándékozta meg kerékpárral. Eljár felolvasó ülésekre, meg tanítványával a színházi előadásokra. Egyik-másik színész teljesítményéről feljegyzik véleményét. Nem vendéglöző típus, a lumpolást megveti. Néhány táncestélyen azonban részt vesz. Szeret táncolni, de nem bír inni. Az estélyek főleg lányok megismerésére szolgálnak: Dávid Ferenc egyesületi estély, Menza-estély, vasúti üzletvezetőség bálja. Kapcsolatrendszerének, baráti körének elemzéséből kiderül, hogy egyetemi társai, munkatársai köréből kerültek ki azok, akiket bizalmába fogadott. Igen szigorúan ítélte meg barátait. Egyszer majdnem párbajba is keveredett. Néhány lány neve is bekerül a naplóba, pár szóval minősíti őket, ám e megjegyzések alapján nem lehet fogalmat alkotni női eszményképéről. Pályakezdése igen nehézkesen indul. Az Egyetemi Könyvtárban kapott napidíja a lét-fenntartáshoz is alig elegendő. Napi munkája, kutató szenvedélye mellett nincs elég ideje és pénze a doktorátus, illetve a tanári diploma megszerzéséhez. Bár az

Unitárius Kollégiumban óraadóként alkalmazták, nem tudja elviselni az idősebb tanárok lekezelő viszonyulását. Végül Gál Kelemen igazgatónak mégis csak sikerül megnyernie őt, s tanári képesítésének megszerzése után 1908-ban rendes besorolást kap. A Kelemen családdhoz fűződő viszonyt tárgyaló utolsó fejezet rámutat arra az ellentmondásra, ami a tisztelt, de alkoholizmusa miatt gyarlónak tartott apa megítélésében mutatkozik. A családot összetartó édesanya alakja hiányzik a feljegyzésekből, a testvérek is inkább hibáik révén kerülnek be a naplóba. A szigorú erkölcsű Kelemen Lajos általában arra, ami természetes, normális volt, nem pazarolt szót, csak a kirívót, rendhagyót vette észre. Ez a tanulmány vagy tíz évnýt elemez a napló átfogta időszakból: a „kirajzolódó lelki profil, szociális miliő segít megérteni azt, miként zajlott egy fiatalember élete konkrét hely- és időkoordináták között”. A szerző a napló további elemzését ígéri.

Gyarmati Zsolt e kötetével új szint hozott a Kolozsvár-kutatás terén. Főleg a naplók elemzésével a magánélet és közélet olyan összefüggéseit, eddig alig feltárt vonatkozásait tárja elénk, amelyek közelebb visznek a monarchiabeli emberek habitusának megértéséhez. Eddig csak a széppróza nyújtott valamelyes betekintést a mindennapok világába, a családi viszonyokba, a gondolkodásba és lelki életbe. Ezek a naplókön át jobban, konkrétan megfoghatókká válnak. Csak figyelő és látó szemmel kell olvasni. Bár erre nincs szabály, de reméljük, hogy a szerző átállítja nézőszögét, s nemcsak Erdélyből fogja nézni az eseményeket, hanem az itteni eredményeket is legalább úgy fogja ismerni és felhasználni, mint a határ túloldalán születetteket. Az elméleti vonatkozásokat taglaló tanulmányoknál néha zavaróan hatnak a túlzottan halmozott idegen szavak, szakkifejezések. Egy szakdolgozatban indokolt lehet használatuk, de egy szélesebb olvasóközönseget is megcélzó kötetet kár terhelni velük.

DR. GAAL GYÖRGY

Eszmék – Gondolatok

AZ ÉLET ÉRTELMÉRŐL (3)

Élni szeret az ember, mert élni jó. Az ember élete más emberekben kezdődik, életét másoknak köszönheti. Az egyik embernek a másikért és a többiekért érdemes élnie, bármi legyen is a foglalkozása, hivatala vagy küldetése, egyszóval életfeladata. Ennek hűséges és szorgalmas teljesítése tartalmat és értéket ad az életének. Az életfeladat igen sokféle lehet, és teljesítésében különböző értékű is. Az életfeladat odaadó teljesítése úgy kitöltheti az ember életét, mintha csak azért élne. Különösen azok az emberek, akik szeretik az életfeladatukat, könnyen tartathatják azt életük értelmének is. Nem nehéz tehát életünk feladatát összetéveszteni életünk értelmével.

Ha a semmiből a semmibe megyünk, és közben egy ideig vagyunk valami, azért kár volt elindulni. Azért lenni, hogy aztán ne legyünk, ennek nincs értelme. Ha már lettünk, akkor mindig legyünk. Így már érdemes. De meg kell találnunk azt, amiért valóban érdemes. Ez az életünk értelme. *(Temesi József)*

Amikor az emberek megkérdezik tőlem: „Mi az Ön személyes életcélja?” – mindig azt válaszolom: „Én egyszerűen csak meg akarom változtatni a világot.” Mosolyognak, és azt mondják: „Ön örült!” és én azt mondom nekik: „Igazuk van, örült vagyok. De egy égő tűz van bennem, és ezzel a tűzzel meg fogom változtatni a világot a gyenge egészségem, a szűkös időm ellenére, és a rengeteg munkám mellett. Igen, örült vagyok. De ebben a rászoruló világban meg tudok valamit változtatni, jobbá tudok tenni. És ezt együtt fogjuk tenni, együtt, összefogva mindannyian. Az új és a jobb velünk és rajtunk keresztül jön majd létre. Istennel együtt alkotva valósul meg...” Valamit mindenképpen lehet és kell tenni a rossz, a szenvedés ellen. Valami meg fog változni, ha akarjuk. Ez az én mélységes hitem. *(Henri Boulad)*

Az ember életének az az értelme, hogy a világ nagyszerűségére, a lét értékére ráeszméljen; és örömeinek hangot adjon. Mondjuk úgy, hogy dicsóítí Istent, aki ezt a létet, ezt a világot létrehozta, s aki a maga valóságában a létnek ezt az értékét őrzi. Ez az értelme az emberi létnek. *(Jelenits István)*